

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 94(497.1):(497.5)“1962/1972”
329.15(497.1)SKJ“1962/1972”
321.74(497.1)“1962/1972”
Primljeno: 18. svibnja 2012.

Prijelomno desetljeće (1962-1972) – od krize stabilnosti do stabilizacije krize

---

DRAGUTIN LALOVIĆ*

Sažetak

Šezdesete godine XX. stoljeća povijesni su vrhunac “jugoslavenskog eksperimenta” (Rusinow). Započinju krizom stabilnosti dotadašnjeg modelski jedva izmijenjenog staljinističkog sustava i autokratskog djelovanja vrha SKJ. Proces ima tri faze. 1) 1962-1963: Titov projekt izlaska iz krize radikalnom, ali ne i dosljednom destaljinizacijom na programu društvenog samoupravljanja (skupštinski sustav s funkcionalnim radnim predstavništvom), privredne i društvene reforme, s osloncem na sindikat i Savez komunista kao glavnim instrumentima ekonomskoga i političkog subjektiviranja radničke klase. Ali na bazi lenjinističkog modela Partije, jačanja partijskog jedinstva i discipline te s potiskivanjem federativne komponente. 2) 1966: krah projekta i novi kurs. Samokritično priznanje vrha SKJ da je sam SKJ, pod dominacijom političke policije, glavna zapreka procesu destaljinizacije. Razdoblje ekonomske liberalizacije, političke demokratizacije i pluralizacije intelektualnog života. Titov kompromis s nadmoćnom koalicijom republičkih vodstava, uz oslonac na vodstvo Saveza komunista Hrvatske. Federalizacija Saveza komunista (IX. kongres SKJ, 1969) i države (1971-1974) i Titova bitka za političko preživljavanje (1966-1972). 3) Titov politički obračun s vodstvom SKH (1971) i SKS (1972) i kraj desetljeća političke i ekonomske liberalizacije, svojevrsnog sustava policentrične poliarhije. Rezultat raspleta: kriza SKJ s početka 60-ih nije riješena, nego je stabilizirana strukturnim kompromisom u ustrojstvu Saveza komunista i Jugoslavije kao federacije, s Titom kao političkim arbitrom. Povijesna regresija društvenoga, političkog i intelektualnog života zbog neuspjeha da se nasljeđeni tip boljševičke Partije preobrazi u marksistički i demokratski Savez komunista.

Ključne riječi: kriza, reforme, destaljinizacija, federalizacija, Partija, Savez komunista, Tito

* *Dragutin Lalović*, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti na predmetima Povijest političkih ideja, Povijest političkih doktrina i Teorija države.

1.1. Preliminarna napomena

– spoznajna relevantnost “jugoslavenskog eksperimenta”

U punom suglasju s osnovnim uvidima temeljne studije o “jugoslavenskom eksperimentu”, kao specifičnom povijesnom tipu političke i društvene modernizacije, kojim je u *prijelomnom desetljeću 60-ih prošlog stoljeća* uspostavljen jedinstven sustav *policentrične poliarhije* (“sustav koji se ne bi mogao razumno nazvati totalitarnim, pa čak ni partijskom autokracijom”), u ovom bih tekstu htio pridonijeti propitivanju izazovne teze kako “pojavljivanje i kasnija evolucija te poliarhije pruža zanimljiv i sugestivan *case study* okolnosti po kojima se i ocjenjuje *do koje se mjere može razviti nepatvorena politička demokracija bez višestranačkog sustava*” (Rusinow, 1977: 346; istaknuo – D. L.).

Ako se doista može govoriti o jugoslavenskoj policentričnoj poliarhiji, a ne o policentričnoj autokraciji, temeljna se onodobna dvojba sažimala u pitanju do koje se mjere može razviti “nepatvorena politička demokracija” ne bez višestranačja, nego usprkos jednostranačju, predominaciji jedne i jedine “stranke” kao vladajuće političke formacije u jugoslavenskom sustavu. Stupanj političke demokracije u tadašnjim jugoslavenskim uvjetima najizravnije je ovisio o mjeri u kojoj se klasična boljševička Partija preobražavala u marksistički i demokratski Savez komunista kao političko vodstvo ekonomskoga i političkog subjektiviranja *proizvođača* u sustavu samoupravljanja i *narodā* u federativnoj političkoj zajednici.

1.2. Uvodna napomena

– retrospektivni pogled iz 1974.

Najjezgrovitiji sažetak konačne bilance cijeloga “jugoslavenskog i hrvatskog proljeća” (1961-1972) zacijelo je Titova trijumfalistička ocjena na kraju X. kongresa SKJ (u svibnju 1974):

“Ovo je najznačajniji kongres u historiji naše Partije” – a onda uz stanovitu stanku – “osim, dakako, V. kongresa”.

Zašto je taj kongres značajniji i od VI. (preobrazba stare boljševičke KPJ u socijalističkoj demokraciji primjereni marksistički SKJ), od VII. (na kojem je usvojen Program SKJ), VIII. (s programom privredne i društvene reforme i kritikom unitarističkoga i partikularističkoga nacionalizma) i IX. (na kojem je provedena demokratizacija i federalizacija SKJ)?

U odnosu na sve njih zajedno i svaki pojedinačno X. kongres ne ističe se baš ničim važnim. Koji je smisao Titove ocjene?

Prvi i najjednostavniji odgovor glasi: Tito je preživio sve političke kušnje (od početka 60-ih, napose od 1966. godine), kad je i on sam bio doveden u pitanje. De-

seti kongres je, dakle, “kongres pobjede”, a “kult ličnosti” doživio je apoteozu kad je Tito i ustavno ustoličen kao svojevrsni “samodržeći suveren”.¹

Strateški politički promatrano, X. kongres SKJ bio je međutim “kongres poraza”, jer nedvojbeno označava principijelni diskontinuitet sa samorazumijevanjem SKJ kao demokratske političke organizacije novog tipa, od 1952. do 1969. S vrhuncem na IX. kongresu kada je ukinut Centralni komitet SKJ i napušten princip demokratskog centralizma, uz striktnu federalizaciju SKJ.

Usporedimo li pak ta dva “najznačajnija” kongresa, V. i X. kongres, što im je zajedničko? Najprije *simbolički*: prvi je bio kongres ideologijski i organizacijski striktno staljinske Partije (*prije* SKJ), a drugi kao da je također bio kongres restaljinizacije Partije (*poslije* Saveza komunista). Zatim, *politički*, Tito je prvi put preživio Staljinov napad, a drugi put je preživio sukob s nadmoćnom političkom koalicijom republičkih Saveza komunista.

Iz Titove retrospektive, jugoslavenskoga (ne samo hrvatskoga) proljeća nije ni bilo! Naprotiv, za njega je to razdoblje opće i duboke krize režima, kobne liberalizacije Saveza komunista kao političke organizacije i dezintegracije Jugoslavije kao političke zajednice. Smatra, barem javno, da je kriza uspješno svladana novim projektom *socijalističkog* samoupravljanja (na osnovama slobodnoga, udruženog rada i delegatskog sustava), ustavnom preobrazbom Jugoslavije u striktno federativnu političku zajednicu suverenih republika i autonomnih pokrajina te obnovljenim jedinstvom Saveza komunista Jugoslavije na tim osnovama.

Titov je trijumfalizam bio posve subjektivistički: kriza nije bila svladana ni programski, ni politički, ni organizacijski. Od velikoga antistaljinističkog vala 60-ih samo je jedna jedina tekovina nedvojbeno trajna i pozitivna: preobrazba Jugoslavije u istinsku federaciju (s elementima konfederalizma). Novouspostavljeni poredak “socijalističkog samoupravljanja” bio je posve emancipacijski i razvojno deficitaran, u flagrantnom diskontinuitetu s jugoslavenskim povijesnim projektom samopravnog socijalizma i socijalističke demokracije (1950-1972).

¹ Usp.: “... službeno glasilo KPSS-a *Pravda*, u svojem komentaru naglašeno je hvalila Titovu odlučnost i uspjehe u borbi protiv ‘neprijatelja socijalizma’. U to je bio uvjeren i sam, jer na ‘kongresu pobjede’, nije štedio na izrazima zadovoljstva, to više što su ga potvrdili kao doživotnog predsjednika SKJ. ‘Porazili smo sve protivnike’, objavio je i istodobno ustvrdio kako se radi o ‘najboljem kongresu u povijesti naše Partije’, ‘kongresu koji je poput baklje obasjao cijeli svijet’” (Pirjevec, 2012: 624).

2. Politički vrhunac jugoslavenskog antistaljinizma (1966): samokritika Saveza komunista Jugoslavije

Prvog srpnja 1966. održava se najvažniji sastanak vodstva SKJ u desetljeću 1960-1970: IV. plenum CK SKJ.²

Titove osnovne političke ocjene o dubokoj krizi vodstva SKJ veoma su kritične i valja ih šire navesti.

“Mi smo u martu 1962. godine imali proširenu sjednicu Izvršnog komiteta na kojoj su pretresani razni problemi koji su se ticali odnosa u našem rukovodstvu, odnosa u našoj Partiji i uopšte raznih anomalija koje su događale i ta sjednica je trajala tri dana. Mi smo tada po prilici utvrdili u čemu se sastoje te razne anomalije, devijacije itd. Ali nismo utvrdili izvore toga. Grijehi smo što tada nismo išli do kraja, nego smo *kompromisima stali na pola puta da ne bismo narušili jedinstvo Partije, jedinstvo rukovodstva* koje je već bilo narušeno. To o čemu ćemo diskutirati nije najnovija stvar. To ima svoje porijeklo unazad nekoliko godina, *gotovo blizu deceniju.*”

“Pogriješilo se što je Državna bezbjednost (DB) bila prepuštena sama sebi, a glavni rukovodilac bio je Ranković. Ogromna uloga Službe i zasluge Rankovića i drugih koji su bili pod njegovim rukovodstvom dovela je do ogromnog povjerenja koje smo imali prema drugu Rankoviću i prema Službi bezbjednosti.” Na sjednicama Izvršnog komiteta ni jedanput nije raspravljano o toj službi i ona je “*ostala bez kontrole Partije, bez kontrole rukovodstva naše Partije.* Razumije se da je to *naša krivica*”. Zatim Tito ističe da te prethodne zasluge ne mogu opravdati ono što se događalo poslije jer smo “postepeno uviđali do kakvih nevjerovatnih razmjera su dolazile te deformacije. I onda nam je postalo jasno ... zašto mi nismo mogli da sprovodimo naše odluke na plenumima i kongresima, naročito na Osmom kongresu. Poslije kojih je dolazilo da nekakve stagnacije”.

Tito ističe *političku dimenziju* problema koji se ne može svesti na pojedinačne ekscese i sporadične deformacije. Po njegovu sudu, radi se “o jednoj *frakcijskoj, grupaškoj borbi za vlast.* Jer kako bi se te stvari, poslije 1962. godine, kada smo ih pretresali, mogle sada ponovo da pojave u još žešćem i težem vidu, da se o tome ne radi”. Pritom precizira da ne govori o Službi u cjelini, nego o “pojedincima koji su se osilili, koji su stvorili vlast nad ljudima, vlast nad Savezom komunista, vlast nad našim društvom. Te negativne deformacije su prodrle dolje do preduzeća, fabrika, u razne društvene organizacije, svugdje”.

Ključni je politički problem u *ozdravljenju Partije*, do kojeg može doći samo “*odvajanjem državne bezbjednosti od Partije*”. Dugogodišnje poistovjećivanje po-

² S dnevnim redom: 1. Aktuelni problemi u vezi sa štetnim djelovanjem nekih organa bezbednosti i štetne posljedice toga djelovanja na razvoj sistema i rad Centralnog komiteta; 2. O reorganizaciji i daljem razvoju SKJ.

litičke policije i Partije dovelo je do toga da je “državna bezbjednost prejašila Partiju. To je historijski trenutak da se donesu odluke koje će omogućiti zemlji i narodu da ide naprijed. Stvoreno je nepovjerenje jednih prema drugima odozgo do dolje. A ne sličli li vam to pomalo na *ono što je nekada bilo kod Staljina?* Ja mislim da prilično sličli” (navedeno prema: Sekulić, 1989: 76-78; sve istaknuo – D. L.).

Da bi se mogla prosuditi utemeljenost nadasve (samo)kritične političke ocjene o prevlasti političke policije nad Partijom, odnosno o tome može li se i za tadašnju jugoslavensku situaciju reći ono što je Tito rekao za Staljinov SSSR, da je *partija u SSSR-u puki privjesak političke policije*,³ valja najprije pogledati što se to dogodilo 1962.

3. Kriza političkog vodstva i kriza stabilnosti poretka (1962)

Politički razvoj Jugoslavije u 60-im godinama ne može se razumjeti bez poznavanja prvoga velikoga sukoba u vrhu SKJ, koji je kritički priznat najprije na zatvorenoj sjednici Izvršnog komiteta CK SKJ u ožujku 1962, a javno obznanjen Titovim govorom u Splitu dva mjeseca kasnije (najvažnijim i najsadržajnijim njegovim javnim govorom u cijeloj njegovoj vladavini).

Titova je dijagnoza iznimno oštra, kako o stanju u vodstvu zemlje tako i kad je riječ o njemu samome.⁴ Tito se posve slaže s dvjema glavnim političkim tezama svoga glavnog suradnika, operativnog šefa Saveza komunista i dijela partijsko-policijskog aparata (Udbe) Aleksandra Rankovića.⁵ Prema organizacijskom sekretaru CK SKJ, naime: prvo, partijsko-državni centar doživljava se kao represivna instanca (“žandari”), a, drugo, SKJ ne funkcionira kao jedinstvena politička organizacija, nego kao labava koalicija republičkih Saveza komunista (uz dodatnu ocjenu o vojvođanskom autonomaštvu).⁶

³ “Što je danas Partija u SSSR-u? Ništa drugo do običan privjesak NKVD-a”, u: Tito, “Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju”, VI. Kongres KPJ/SKJ, Kultura, Beograd, 1952, str. 34.

⁴ Najvažniji naglasci s te sjednice jugoslavenskog vrha, a Titov istup u cjelini, postali su javno dostupni tek 1988, kada su objavljeni u publicističkom prilogu “Nedovoljno rasvetljeni događaji: šta se sve događalo na sednici IK CK SKJ 1962. godine”, *Politika*, 17, 18. i 19. studenoga 1988. (autori priloga: Rajko Đurić i Sava Dautović).

⁵ Ranković je tada bio potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća i predsjednik Odbora za unutrašnju politiku, organizacijski sekretar CK SKJ, član Sekretarijata Izvršnog komiteta CK SKJ, član CK Saveza komunista Srbije, član Predsjedništva Saveznog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije.

⁶ Stoga je upravo Ranković bio začetnik i provoditelj političke čistke u Vojvodini. Tijekom 1962. i 1963. smijenjeni su ugledni vojvođanski partijski funkcionari Geza Tikvicki, Stevan Doronjski i Pal Šoti. Osuđeni su kao autonomaši i raspoređeni na rad u Beogradu.

Tito se s tim ocjenama u cijelosti slaže. Još precizira: “stvarno se smatralo da mi na vrhu, u Centralnom komitetu, postajemo sve više zaštitnici neke nove nacionalne politike, *politike likvidacije nacionalnih tekovina pojedinih republika*”. Politika vrha SK Jugoslavije mora biti *jugoslavenska* (“mi jesmo za jugoslavenstvo i mi moramo to biti”), ali se ona ne može voditi isključivo iz saveznog vrha, a još manje naredbodavnim metodama. Nositelji jedinstvene demokratske politike moraju “u prvom redu” biti “rukovodstva po republikama”.⁷

Na logično pitanje zašto se zbog tako krupnih problema ne saziva Centralni komitet SKJ Tito iznuđeno, ali i izričito odgovara da njegova politika nema većinu u tom političkom tijelu. Implicira da *nema većinsku podršku Centralnog komiteta na programu razvoja samoupravljanja*. Tito dakle dramatski upozorava da se programsko i političko jedinstvo vodstva SKJ može osigurati samo supstancijalnim razvojem radničkog samoupravljanja (“to je osnovno, sve je ostalo sporedno”). Ako je tome tako, to bi značilo da vrh SKJ odustaje ili se koleba oko samog smisla svog postojanja.⁸ Takvim svojim nejedinstvom SKJ ugrožava i samu opstojnost zemlje, jer bez samoupravljanja nema ni Jugoslavije. Odlučujuća je ocjena: tadašnja vodstva Saveza komunista republika (i Vojvodine) ocjenjuju se i prozivaju kao konzervativni nositelji birokratskih interesa i ideologije (tzv. birokratske stihije).⁹

O tome može posvjedočiti Bakarićeva kasnija ocjena (iz 1967) da je “republički etatizam” bio upravo 1962. ili 1963. najjača politička opasnost i da je prijetio gubitkom političkog kursa i dezintegracijom zemlje.¹⁰

⁷ Tito, “Riješio sam da se borim”, *Politika*, 18. studenoga 1988, str. 27 (istaknuo – D. L.).

⁸ U nedvosmislenoj formulaciji: “Ako mi tu nećemo biti konsekventni u zastupanju interesa naših osnovnih proizvodnih jedinica i proizvođača, onda će nas jednog dana najuriti. I zaslužili smo da nas najure” (*ibid.*).

⁹ Prema ocjeni D. Bilandžića: “Na trodnevnoj sjednici posebno izabranih čelnika republika i jugoslavenskog vrha, održanoj od 14. do 16. ožujka 1962, Tito je dramatično upozorio da bi se i druga Jugoslavija mogla raspasti ao se ne zaustave ‘negativne tendencije’. Dakle, *upozorenje o neizvjesnoj budućnosti Jugoslavije* Tito je dao 18 godina prije smrti i 29 godina prije nego što se ona raspala.

Na sjednici je vladao klasični duh komunističke kritike i samokritike. Svi su se posipali ‘pepelom po glavi’, priznajući da se *puzajući duh nacionalizma uvukao u komuniste, sve do onih na najvišim položajima*. Zadovoljan samokritikom i obećanjem da će se svatko boriti protiv oba tipa nacionalizma – unitarističkog i nacionalističkog – Tito je zaključio sjednicu, bez rješenja problema” (u: Badovinac, 2004: 320; istaknuo – D. L.)

¹⁰ “I kad bismo govorili o porastu nacionalizma kao pojave kod nas, mogli bismo reći da se on u poslijeratnom našem periodu, možda tamo od 1952, polagano javlja i raste, premda vrlo postepeno i sporo. Njegov jači porast pada otprilike u 1962. ili 1963. godini, a postaje glasan u 1964. godini.” Taj porast se vezuje uz pripremu nove faze razvoja socijalizma, odnosno uz činjenicu da je tada društvo postalo stagnantno, što je izazvalo dezintegracijske procese (vidi Bakarić, 1967: 251; istaknuo – D. L.).

Na kraju, sam Tito priznaje da “već dvije godine” ne zna što da radi, da je svjestan svojih odgovornosti kao generalni sekretar SKJ, ali da je barem spreman i dalje se boriti za jedinstvo zemlje i SKJ.

Osobitu pozornost zaslužuje istup Vladimira Bakarića, neospornog lidera Hrvatske, a teorijski najobrazovanijega i politički najlucidnijeg člana tog vodstva SKJ (osim samog Tita). Premda poslovično oprezan, Bakarić je u ovoj prilici bio brutalno otvoren i krajnje kritičan: a) ovo vodstvo SKJ nije sposobno koncipirati i voditi razvoj jugoslavenskog društva; b) jugoslavenski ekonomski sustav nije planski i ekonomski racionalan, nego je anakron i voluntaristički. Obrazlažući te dvije osnovne ocjene, zagovara i dramatski mogući rasplet da Tito raspusti cijelo vodstvo i formira novo, u koje vjeruje i koje je doraslo zadaćama vremena, kao što je to učinio prije rata 1940. (oslanjajući se na “SK koji je zdrav”).

Nije to bio ni jedini mogući ni osobito uvjerljiv zaključak.¹¹ Zar netko tko ni sam ne zna što da se radi može izabrati vodstvo doraslo zadaćama vremena? Ali ako i nije znao što da se radi, Tito je ipak znao što nipošto ne smije učiniti: ne smije uvesti otvorenu osobnu diktaturu. A jugoslavenskom vodstvu nije palo na pamet da barem pomisli na to kako je u sličnoj situaciji kinesko partijsko rukovodstvo 1959. prinudilo svojeg povijesnog lidera Mao Ce-tunga da napusti položaj predsjednika Republike, a ostane “samo” predsjednik Partije.

Teške “deformacije” sistema javno su obznanjene na velikom mitingu, Titovim govorom u Splitu 6. svibnja 1962, po modelu *antibirokratske revolucije* (kampanja protiv birokratizma, socijalnih nejednakosti, korupcije, dezintegracijskih procesa i šovinizma a za jačanje discipline i odgovornosti). Međutim, Tito veoma brzo shvaća da je pokrenuo “lov na vještice” i izazvao razmah iracionalnih strasti koje izmiču svakom nadzoru. Stoga ubrzo odustaje od takvoga populističkog *apela na događanje naroda* i više ga nikada ne ponavlja. I upušta se u mnogo teži, ali jedini mogući put izmjene ekonomskoga i političkog sustava koji proizvodi pojave dezintegracije zemlje i osporavanja samoupravljanja.¹²

Istaknimo samo nekoliko očitih uzroka takve krize jugoslavenskog vodstva općenito, i samog Tita posebno.

¹¹ Bakarićev ekstremni prijedlog o uvođenju svojevrstnog “izvanrednog stanja” može se ipak razumjeti ako je točno da je Tito tada bio toliko obeshrabren da je odlučio dati ostavku na položaj generalnog sekretara SKJ. “Prema riječima Vladimira Bakarića, Tita su... tek s mukom uvjerali neka ne ustraje na svojoj odluci” (vidi Pirjevec, 2012: 464).

¹² O krizi SKJ i njegova vodstva imamo i “službenu” verziju: “neslaganja u rukovodstvu SKJ produblivala su se povodom krupnih pitanja društvenog razvoja... a naročito u vezi sa *sve snažnijim tendencijama za jačanjem uloge republika u društvenom razvoju i otpora tim tendencijama*” (usp. *Povijest SKJ* [1985: 417]; istaknuo – D. L.)

Početak 60-ih posve je istrošen stari model ekstenzivnog razvoja. Nastupa nova faza razvoja društva, društvo postaje presloženo i njime se više ne može upravljati na stari voluntaristički način, “revolucionarnom inicijativom” i centralističkom upravnom regulacijom. Nova faza modernizacije društva imperativno zahtijeva novu politiku koja će, institucionalno i personalno, oslobađati prostor za djelovanje pluralnih društvenih subjekata.

Nasuprot programskim ideologijskim uvjerenjima o višim oblicima jugoslavenskog zajedništva, postupno se afirmirao politički subjektivitet republika koji je nagrizao partijski i državni centralistički monolit. U protustavu spram rigidnoga centralizma sustava, republičke se ekonomske i političke aspiracije prvotno negativno očituju kao međusobno sukobljeni partikularistički etatizmi.

Nadalje, otvorio se jedva premostiv, ogroman rascjep između programskih aspiracija glavnog političkog subjekta (Saveza komunista), čija je samoproglašena povijesna zadaća uspostavljanje *društva slobodnih udruženih proizvođača*, s jedne strane, i principa i načina funkcioniranja samog tog subjekta kao i političkog i ekonomskog sustava u cjelini, s druge. Program SKJ (1958) nedvosmisleno je postulirao da su glavni subjekti društvenog razvoja *proizvođači, radne organizacije i komune*, na koje se postupno prenose ekonomske funkcije države, a da se *socijalističko* društvo može razvijati samo u sustavu socijalističke demokracije, javnosti političkog djelovanja i autonomnih znanstvenih istraživanja. Takav je program razvoja izrijekom podrazumijevao napuštanje “diktature proleterijata” i lenjinističko-staljinističkog tipa “revolucionarne borbe protiv klasnog neprijatelja”. Savez komunista time je sebi nametnuo povijesnu zadaću *samoodumiranja kao partije*, u sustavu “nestranačke izravne demokracije”. Nasuprot tome, vladajuće strukture Saveza komunista ne samo da nisu bile nositelji tih procesa nego su ih izravno ometale i kočile.

Već je, međutim, i sam Program SKJ sadržavao bitne deficite, kako u konkretnoj analizi jugoslavenskog društva tako i u koncipiranju samog modela socijalističkog ustrojstva (Lalović, 2009). No zato je s pravom od SKJ zahtijevao da djeluje *samo kao idejni usmjerivač društvenog razvoja*. To je bila zadaća koja je, međutim, daleko nadilazila ondašnje intelektualne i političke sposobnosti vodstva SKJ. Naime, od 1952. “nestalo” je nekoliko ključnih rukovodećih ljudi SKJ, što je bitno otežavalo, ako ne i onemogućavalo funkcioniranje SK kao “kolektivnog intelektualca”, u gramšijevskom smislu; iz Izvršnog komiteta iz 1952. otpali su, smrću ili iz političkih razloga, Kidrič, Đilas i Pijade. U novom vodstvu iz 1958. (Sekretarijat IK CKSKJ) bili su, uz Tita, Ranković, Kardelj, Gošnjak i Vukmanović-Tempo, čije su sposobnosti marksističke analize bile ograničene, a za njih se kao kolektiv može opravdano sumnjati da su mogli “idejno usmjeravati” svjesne samoupravljače, u ambijentu slobodne i kritički razvijene javnosti. Otuda Tito više “ne zna što da radi”: po starome ne može i ne želi, po novome ne zna.

Važno je barem spomenuti i XXI. Kongres KP SSSR-a 1961, kao vrhunac Hruščovljeve destaljinizacije, nakon koje slijedi i velika šizma između SSSR-a i staljinističke Kine. Ta međunarodna konstelacija umnogome olakšava strategiju destaljinizacije u Jugoslaviji, jer su politički procesi u Jugoslaviji trajno i duboko, premda i proturječno, bili nadodređeni postojanjem “sovjetskog carstva” i njegovim hegemoničkim pretenzijama (prije svega na ideologijskom planu) prema Jugoslaviji, njezinoj državnoj nezavisnosti i njezinu projektu socijalizma. Krajem 50-ih tako je bitno smanjen ogromni vojni aparat JNA. Čak se u kratkom razdoblju moglo činiti da i SSSR usvaja stanovite pouke jugoslavenske kritike staljinizma, što je potvrđivalo temeljno razumijevanje jugoslavenskih komunista o *samoupravljanju kao svjetskom procesu prevladavanja kapitalističkog sustava*.

4. Titov projekt izlaska iz krize – nova faza razvoja društva

Na temelju navedene dijagnoze o strukturnim i personalnim elementima krize Tito će pokušati koncipirati cjelovit projekt izlaska iz krize i otvaranja perspektive društvenog razvoja. Njegov projekt sadrži strategijske i konjunkturane elemente.

Strategijski su elementi:

a) Novi ustav (1963) kao institucionalizacija *društvenog samoupravljanja* (ne više samo radničkoga, u smislu “tvornice radnicima”), koje znači preobrazbu cjelokupnog sustava skupštinske vlasti u funkciji punoga političkog subjektiviranja proizvođača od komune preko republika do federacije (u smislu “društvo radnim ljudima”). Na simboličkoj razini, ustavno je normirana preobrazba “narodne” u “socijalističku” republiku (FNRJ postaje SFRJ).

b) Privredna i društvena reforma kao “nova faza revolucije”, dakle kao realizacija modela društvenoga i radničkog samoupravljanja u ambijentu moderne tržišne privrede (pri čemu je karakteristično da je glavni inicijator Sindikat kao radnička klasna organizacija, na čelu s Tempom).

c) Jačanje političkog jedinstva SKJ na programu Reforme, preko suzbijanja republičkih etatizama (napose kontrola Srbije, preko Rankovića).

d) Postupna liberalizacija javnosti i pluralizacija autonomnih intelektualnih okupljanja (primjerice, osnivanje sveučilišnih studija sociologije i politologije; pokretanje i nova uloga časopisa kao duhovnih žarišta – samo u Hrvatskoj: *Naše teme*, *Razlog*, *Praxis*, *Enciklopedija moderna*, *Politička misao*, *Kulturni radnik*).

e) Skidanje “željeznog zastora” i otvaranje prema zapadnoeuropskim zemljama (pasoši i pravo jugoslavenskih građana na odlazak u inozemstvo postoje tek od 1962. godine).

U konjunkturane pak elemente možemo ubrojiti:

a) Suzbijanje republičkih “baruna” (povlačenje Leskoška, Pucara, Koliševskoga, Blaža Jovanovića) i pomlađivanje republičkih vodstava SK mlađim i sposobnijim ličnostima.¹³ Iznimke su čelnici Hrvatske i Srbije Vladimir Bakarić i Jovan Veselinov (Rankoviću odani politički sekretar CK SK Srbije od 1957. do 1966).

b) Sam Tito prestaje biti predsjednik Vlade (što je bio od 1945. do 1963), prepušta to mjesto Petru Stamboliću (1963-1967).

c) Titovi glavni suradnici (iz najužeg vodstva CK SKJ) preuzimaju glavne državne funkcije. Ranković postaje potpredsjednik SFRJ, Kardelj predsjednik nove Savezne skupštine, a Gošnjak zamjenik Vrhovnog komandanta Oružanih snaga SFRJ.

Projekt je završio neuspjehom, iz dvaju temeljnih razloga. Prije svega zato što je sadržavao strukturni deficit koji se očitovao u primatu socijalističke nad federativnom komponentom; drugo, zbog bitnog protudemokratskog suficita, jer je Savez komunista u samom Ustavu SFRJ izriekom definiran kao *ekstra-ustavni* faktor i jamac jedinstva jugoslavenske političke zajednice i njezina socijalističkog karaktera. Ustav iz 1963. pokazao se pukim provizorijem, koji će ubrzo biti delegitimiran kao unitaristički. Jugoslavija je odsada bila moguća samo kao istinska federacija, a autentične težnje republika nisu se mogle podvesti pod ideologijsku oznaku “partikularističkih nacionalizama” (kako ih je Tito kritički označio na VIII. kongresu SKJ 1964).

Moja je teza: taj je projekt doživio politički vrhunac početkom 1966. godine i definitivni politički poraz samo nekoliko mjeseci kasnije, u srpnju 1966, s konačnom prevagom federativne (dijelom i konfederativne) komponente sustava, ali i s potpuno otvorenim problemima socijalističke i demokratske transformacije društva i samog Saveza komunista.

5. Titova bitka za političko preživljavanje (1966-1972)...

Kakvo je stvarno političko značenje, dakle, famoznog IV. plenuma CK SKJ 1966?

a) Prvo je pitanje: zašto je smijenjen Ranković, je li doista bio frakcionaš u borbi za vlast? Je li, kao organizacioni sekretar CK SKJ, doista zloupotrijebio političku policiju i “prejašio” generalnog sekretara?

Optužba Rankovića za frakcionaštvo i suprotstavljanje Reformi tim je čudnija što je samo nekoliko mjeseci ranije, na III. plenumu CK SKJ (veljača/ožujak 1966) Ranković imao istaknuto izlaganje o borbi SK za provođenje Reforme, s osobito oštrom kritikom srpskoga republičkoga nacionalizma (što je navelo u diskusiji,

¹³ Paradigmatski primjer: Miko Tripalo postaje sekretar Gradskog komiteta SKH-Zagreb i, po njemu, 1963. započinje “hrvatsko proljeće”.

primjerice, Crvenkovskoga da izloži kritici makedonski republički partikularizam, slijedeći Rankovićev svijetli primjer).¹⁴

Dilema se nameće u pravom svjetlu tek ako pažljivije usporedimo sadržaj Titovih diskusija na oba plenuma. Na IV. plenumu, kao što smo vidjeli, govori o policijskoj strahovladi koja prožima sav politički i društveni život, o atmosferi straha, nepovjerenja i sumnjičenja. Nasuprot tome, samo nekoliko mjeseci prije, na III. plenumu, govorio je o “gnjilom liberalizmu”, o malograđanskoj stihiji koja je preplavila i sam Savez komunista, o nedostatku idejne i upravne budnosti, čak i o sljepilu za otvoreno djelovanje “klasnog neprijatelja”; izrijeком upozorava da “u toku posljednje dvije godine uslovi za njegov rad su veoma porasli. Da smo mi takve uslove imali prije rata kakve on ima sada, mnoge bismo stvari svršili još prije rata” (1966a: 24; istaknuo – D. L.).¹⁵

Budući da su navedene političke ocjene posve oprečne, koje je pravo Titovo mišljenje? Imamo li na umu sve naznačene elemente titovskog projekta izlaska iz krize, ne može biti nikakve dvojbe da Tito, početkom 1966, na III. plenumu CK SKJ, iskazuje svoje autentično uvjerenje i politički *credo* kada po tko zna koji put apelira na “idejnu budnost” i proziva republička vodstva Saveza komunista, štoviše, i samu “političku policiju”, da su premalo osposobljeni za prepoznavanje i efikasnu borbu protiv “klasnog neprijatelja” (s potpuno staljinističkim optužbama na račun uglednih marksističkih časopisa kao što su *Praxis* i *Gledišta*).

Samo tri mjeseca kasnije, na IV. plenumu CK SKJ, diskurs se stubokom mijenja, kao da ga izriče posve drugi čovjek: optužuje se politička policija da sve drži u svojim rukama, da je ostvarila *predominaciju nad Savezom komunista i društvom u cjelini*. Dok je ranije tvrdio da je politička policija “nebudna” kao instrument borbe protiv “klasnog neprijatelja”, sada pak implicira da je ona sama glavni “klasni neprijatelj”. Dok je ranije upravo Ranković bio njegov najbliži suradnik i saveznik u borbi protiv republičkih partikularizama i “klasnog neprijatelja”, sada mu je Ran-

¹⁴ Prava je ironija što je baš Crvenkovski, koji je na IV. plenumu kao predsjednik Komisije referirao o deformacijama SDS-a kao jezgre “unitarističko-centralističkih tendencija”, na prethodnom, III. plenumu ovako govorio: “Ja želim posebno da istaknem da je počev od Osmog kongresa [...] sa preciznim, jasnim, određenim i dosta inspirativnim govorom druga Rankovića na prvom delu ove sednice, stvorena jedna platforma, marksistička, komunistička, za borbu komunista, i u tom pogledu pre svega srpskih komunista, protiv nacionalizma u savremenim uslovima” (1966a: 219). Kako se u samo tri mjeseca marksistička kritika srpskog nacionalizma pretvorila u “unitarističko-centralističko” negiranje srpskog nacionalnog identiteta?

¹⁵ Još jedan karakterističan navod: “Moramo se boriti protiv tih raznih *idejnih skretanja* u našoj štampi, kao na primjer u časopisima ‘Praxis-u’ i ‘Gledištima’, i drugoj štampi – često se, zbog naše nebudnosti, nađe po koji članak i po koje shvatanje koji nemaju ničeg zajedničkog sa našim gledanjem na stvari. Budnost je kod nas prilično popustila. Borba protiv tih raznih skretanja vodi se prilično mlitavo i nedovoljno jasno” (1966a: 24-25).

ković protivnik, glava *urotničke, frakcionaške skupine staljinističkog profila*, neprijatelja Reforme i međunacionalne ravnopravnosti.

Što se u ta tri mjeseca dogodilo, nikada nije bilo uvjerljivo objašnjeno. U povijesnim pregledima zadržao se stereotip o Rankoviću kao utjelovljenju “unitarističko-centralističke” struje u vodstvu Jugoslavije, kao o dogmatiku starog kova, zadržtom “tvrdočinjašu” koji nije shvaćao da ga je vrijeme pregazilo, nego je čak pretendirao da pruzme kormilo države u svoje ruke (Bilandžić, 1978: 320).

Sve međutim upućuje na zaključak da je *optužba o unitarističko-centralističkoj frakciji čista konstrukcija*. Da je takve frakcije doista bilo, na njezinu čelu ne bi bio organizacioni sekretar, nego generalni sekretar SKJ!¹⁶ Po mom sudu, riječ je o Titovoj političkoj *virtù* u duhu *čistog makijavelizma*, kada Vlada na vjernog mu Ramira de Orcu¹⁷ prebacuje sav odij da je personifikacija omraženoga jugoslavenškog staljinizma i “nacionalne vlasti saveznog vrha” nad jugoslavenskim narodima. Titov politički obračun s Rankovićem majstorski je izveden, premda je riječ o iznuđenom samoobrambenom političkom potezu, kada se Tito suočio s politički nadmoćnom koalicijom republičkih vodstava na čelu sa Srbijom (a uz jedinu iznimku Hrvatske) i bio prisiljen *odustati od cijelog svog projekta izlaska iz krize koji je do tada zagovarao* (1962-1966).

Tako je Tito uspio politički preživjeti, čak se javno afirmirati kao istinski borac za socijalističku demokraciju i kritičar jugoslavenškog staljinizma, modela “klasne borbe” i Partije kao rukovodeće centralističke instance – modela koji je upravo on utjelovljivao!

Ako je doista točno da se za tadašnje jugoslavenške prilike može opravdano kazati da su slične onima kod Staljina, kao što to Tito tvrdi, tada valja upozoriti da on tom tvrdnjom izriče mnogo više nego što misli, jer je Staljin bio generalni a ne organizacijski sekretar Partije. Da i ne govorimo o tome da nikad Berija, kao šef

¹⁶ Da ne bi bilo nesporazuma, valja kazati da ni Tito ni Ranković nisu bili unitaristi u striktnom nacionalnom smislu, dakle nisu bili zagovornici tzv. integralnog jugoslavenstva. Njihova je jugoslavenška politika počivala na uvjerenju da Jugoslavija kao cjelina ima primat nad republikama kao svojim sastavnicama, da se nipošto ne može svesti samo na zajedničku funkciju izvorno suverenih republika (što je tada bilo osamljeno Kardeljevo shvaćanje). Ako je takvo shvaćanje “nacionalnog pitanja” unitarističko, tada treba istaknuti da je ono, do sredine šezdesetih godina, nedvojbena većinska u članstvu SKJ (s iznimkom Slovenije).

¹⁷ Usp. Machiavelli, *Vladar*, Globus, Zagreb, 1998: 109-110. Vojvoda Cesare Borgia pacificirao je Romagnu uvevši u nju “dobru upravu”, s Ramiro de Orcom, čovjekom “bezobzirnim i okrutnim, ostavivši mu neograničenu vlast. Ramiro zemlju u malo vremena primiri i ujedinio, stekavši golemi ugled”. Potom Vojvoda prosudi da bi zbog takvoga okrutnog načina vladanja mogao postati omrznut, pa drastično kazni svojeg “opakog” upravnika, što “ispuni zadovoljstvom i zabezeknu narod” (*ibid.*).

NKVD-a, nije “prejašio” Staljina, jer je politička policija bila Staljinov instrument vladavine u Partiji, i nad Partijom, i protiv Partije (odlučujuća razlika spram Lenjina, ali i spram samog Tita).

Tri ilustrativna detalja s tog IV. plenuma mogu posvjedočiti koliko je bila delikatna Titova operacija da se politički distancira od svojega glavnog suradnika.

Primjer prvi: Bobi Radosavljević (budući politički sekretar srpskog SK): “Drug Marko [Ranković] je do sada odgovarao samo drugu Titu. Ja mislim da on mora odgovarati i nama, Centralnom komitetu”. Sasvim je jasno da se ista ocjena mogla proširiti i na Gošnjaka (kao što vrh SKJ nikada nije raspravljao o stanju u Službi državne sigurnosti, kojom je politički rukovodio Ranković, isto tako nije raspravljao ni o stanju u JNA, kojom je rukovodio Gošnjak). A čisto formalno logički – odgovornost je prije svega na Titu, jer on nije odgovarao nikome.

Primjer drugi: Tito se slaže s potrebom reorganizacije SKJ, naročito s potrebom boljeg funkcioniranja vrha SK, jer dosadašnji način, ističe, nije bio dobar: “odlučivala su samo 2-3 čovjeka, ja to znam”. Što nije ništa drugo nego priznanje da je odlučivao on sam (zaobilazeći čak i najuže rukovodstvo od pet članova).

Primjer treći: dok je diskutirao Svetislav Stefanović-Ćeća, operativni šef Udbe, odbacujući sve prigovore o frakcionaštvu i borbi za vlast, Tempo mu je dobacio da je Udba i njega prisluškivala, i to još od 1948. Ćeća uzvraća: “nismo mi”, a odbija reći tko je, premda je očito tko je to mogao biti.

Tako je Tito uspio politički preživjeti, ali bitno oslabljen i s posve neizvjesnim izgledima. Morao je pristati na ogroman broj kapitalnih načelnih i personalnih ustupaka. Njemu potpuno odani ljudi, poput Rankovića, Gošnjaka i Tempa, bivaju uklonjeni. Iz starog Sekretarijata preostaje još samo Kardelj (koji mu nije bio politički blizak, a kojega je htio upravo ukloniti početkom 60-ih). Reorganizaciju Saveza komunista vode ličnosti koje mu gotovo otvoreno oponiraju, na čelu s Mijalkom Todorovićem, koji je zamijenio Rankovića na funkciji organizacijskog sekretara CK SKJ.¹⁸

Da je tome tako, svjedoči i činjenica da je odmah poslije Rankovića, koji je rukovodio Službom sigurnosti, na dnevni red stavljeno pitanje JNA, odnosno njezine službe sigurnosti, uz zahtjev za smjenom Gošnjaka. U tome su bila složna sva republička vodstva, na čelu s novim srpskim rukovodstvom, i dio vodećih ljudi u JNA. Koalicija protiv Tita bila je suzbijena odlučnom podrškom koju je dobio od vodstva Hrvatske (zbog čega će u kasnijim godinama biti prošireno nepovjerenje

¹⁸ O jednoj od Todorovićevih protutitovskih urota, u dosluhu čak s Brežnjevom (!), s idejom da se “Tita što prije mora ukloniti s političke scene”, vidi: Boljkovac, 2009: 147-150; pogl. 30: “Kočica Popović šalje mi poruku o moskovskim razgovorima Mijalka Todorovića”.

drugih republika, napose Srbije i Slovenije, spram hrvatskog vodstva, napose spram Bakarića i Tripala kao Titove “udarne pesnice”).¹⁹

b) Je li prevlast političke policije bila opća pojava u republičkim Savezima komunista?²⁰

Promotrimo samo dvije najveće republike.

Sa sigurnošću se može reći da je prevaga političke policije važila za stanje u Savezu komunista Srbije. U prvoj polovici 60-ih godina Ranković preko svojih ljudi drži ključne političke i državne funkcije (Jovan Veselinov, V. Lukić, S. Penezić Krcun). No očito ne i svu političku moć, jer nasuprot njemu postoji grupacija na čelu s P. Stambolićem, M. Todorovićem, Kočom i Milentijem Popovićem, B. Radosavljevićem, koja od Tita iznuda Rankovićovo smjenjivanje (ciljajući na dvostruki hendikep Rankovićeve ekipe: nedovoljno srpska, u smislu zaštite republičkih interesa, i intelektualno nedorasla za provedbu privredne i društvene reforme).²¹ Glavna Titova politička borba sljedećih godina očituje se u permanentnom sukobu s tom grupacijom koja manje ili više otvoreno vodi politiku “sukarnizacije Tita” (Bilandžić, 1999: 596; Pirjevec, 2012: 519).

U Hrvatskoj su također postojale zloupotrebe SDS-a (zatvorenost, mreža konfidenata, dosjei), ocijenio je Mika Špiljak, predsjednik Republičke komisije za organizaciju Službe sigurnosti. Na plenumu CK SK Hrvatske Bakarić ocjenjuje da “SDS nije imala nikakav utjecaj na politiku Centralnog komiteta SKH niti je CK SK Hrvatske koristio tu službu kao političku policiju. Ta je praksa likvidirana odavno”. Zatim kaže kako “grupa Ranković-Stefanović nije imala gotovo nikakav politički i idejni utjecaj... nismo razvili sistem nepovjerenja nego naprotiv konstruktivnu suradnju i kritiku u pogledu onoga na šta su savezni organi imali utjecaj i gdje je utjecaj na te savezne organe bio ostvaren od Rankovića i ove grupe” (prema: Vuković, 1989: 32; istaknuo – D. L.).

¹⁹ “Drugačijeg mišljenja nego Slovenci i Makedonci bili su Hrvati, koji su vjerovali da će moći iskoristiti Titovu klimavu poziciju u Beogradu da ga pridobiju na svoju stranu [...] Bilo je jasno da druge republike nisu željele jaku ličnost na čelu Partije i države, ali da se *Hrvatska okladila na Tita*, što je još jače potaknulo neprijateljstvo Ljubljane i Beograda protiv Zagreba. Bez dlake na jeziku Hrvate su optuživali da *štite autokrata te da ga održavaju na vlasti*” (Pirjevec, 2012: 519; istaknuo – D. L.).

²⁰ Uobičajena predodžba da je Ranković, sve do njegove smjene 1966. godine, bio “šef svih policijskih i tajnih službi, zadužen za borbu protiv svih koji su smatrani protivnicima režima i države Jugoslavije” sasvim sigurno nije točna, ni formalno.

²¹ Nakon pada Rankovića, najmoćnijeg srpskog političara do tada, upravo srpski političari zauzimaju doslovno sve najvažnije političke položaje (poslije Tita). Neformalni “gazda” Srbije Petar Stambolić već je predsjednik savezne vlade; Koča Popović postaje potpredsjednik SFRJ; Mijalko Todorović organizacijski sekretar CK SKJ, a Milentije Popović predsjednik Savezne skupštine.

Je li doista tako bilo? Čak i ako je točno da “CK SKH nije koristio tu službu kao političku policiju” (dakle, da to nije činio sam Bakarić kao neosporni partijski lider Hrvatske), je li točno da Služba sigurnosti nije “imala nikakv utjecaj” na hrvatsku politiku? Štoviše, je li točno da je vodstvo SK Hrvatske imalo političku kontrolu nad tom službom? U suočavanju s tom dvojmom valja imati na umu činjenicu da je tada predsjednik Sabora bio Ivan Stevo Krajačić (1963-1967), osnivač Udbe u Hrvatskoj, ministar unutrašnjih poslova 1945-1953, dakle “glavni policajac” Hrvatske, koji je bio izuzet čak i iz Rankovićeve nadležnosti i izravno podređen Titu.

Načelni zaključak IV. plenuma CK SKJ da samoupravljanje “ne podnosi zatvorene sisteme i organizme” izvan javne kontrole implicirao je demokratsku reorganizaciju ne samo Službe državne sigurnosti (SDS) nego i JNA i njezine službe sigurnosti. Međutim, vodstvo SKJ u JNA ocijenilo je da služba sigurnosti u JNA nema nikakve veze sa zloupotrebama u vrhu SDS-a, jer da je služba sigurnosti u JNA stalno prilagođavana društveno-političkom razvoju zemlje i Armije. Ocjenjuje se, jednoznačno, da deformacije ispoljene u SDS-u nisu postojale u službi sigurnosti JNA (usp. Vuković, 1989: 32, 39-41). Prema Tripalovu su svjedočanstvu “rukovodioci u svim republikama, osim Hrvatske, i znatan dio najviših rukovodilaca u federaciji dugo tražili uklanjanje Gošnjaka i njegovih najbližih suradnika... U tom je smislu na Tita vršen žestok pritisak, koji je konačno urodio plodom na jednom sastanku partijskog rukovodstva na Brionima krajem 1967. Tada je odlučeno da se povjerenje dade dvojici protagonista Gošnjaku suprotne struje u armiji – Rukavini i Oreščaninu”. Premda se Tito priklonio odluci o smjenjivanju Gošnjaka, odbacio je prijedloge novih ljudi i samovoljno doveo srpskog generala Nikolu Ljubičića. Bio je to mini državni udar: “Taj Titov potez i mijenjanje već donesene odluke najvišeg partijskog rukovodstva naišao je na ogorčenje u rukovodstvima svih republika”, jer je postojala bojazan da bi “Tito uz pomoć armije mogao izvršiti vojni udar, što bi prekinulo demokratizaciju u zemlji” (Tripalo, 1990: 98-99).²²

6. ... i kraj desetljeća političke i ekonomske liberalizacije

Sredinom 1966. započinje dakle najdramatičnije razdoblje prijelomnog desetljeća jugoslavenske ekonomske liberalizacije i političke demokratizacije, političkog subjektiviranja republika, pluralizacije kulturnog pogona, slobodnog tiska i kritičke javnosti – specifičnih značajki jugoslavenskog eksperimenta demokratskog socija-

²² Koča Popović svjedoči da je jedan od motiva njegova prihvaćanja funkcije potpredsjednika bio nastojanje da “izdejtstvom odlazak Ivana Gošnjaka sa dužnosti zamenika Vrhovnog komandanta... Tu intervenciju za potiskivanje Gošnjaka od mene su tražili mnogi generali, veliki broj visokih vojnih starešina koje su stavljali na velike muke Gošnjak i Šašić (Jefto Šašić, dugogodišnji šef vojne obavještajne službe). Držim da je to bila značajna promena za vojsku u kojoj je Gošnjakovo rukovođenje ostavilo teške posledice...” (Nenadović, 1989: 145).

lizma, tzv. “jugoslavenskog proljeća” (a u njegovu sklopu i “hrvatskoga”, a zacijelo i istorodnog procesa u svim drugim republikama).

Dva se podrazdoblja mogu jasno razaznati.

Prvo, između 1966. i 1968. proces je svojim glavnim tokom nedvojbeno dosljedno protustaljinistički, pri čemu se sam Savez komunista Jugoslavije bitno reorganizira i transformira. S jedne strane, decentralizira se i pretvara u svojevrsni savez republičkih i pokrajinskih Saveza komunista. Deveti kongres u konstituciju saveznih organa SK uvodi princip punog pariteta, ali uz potpuno neprincipijelno i opasno odstupanje, koje će se kasnije pokazati fatalnim. Naime, u vodeće organe SK uključuje se, kao *konstitutivna i samostalna politička organizacija*, Savez komunista u Jugoslavenskoj narodnoj armiji. Time se JNA i formalno pretvara u *partijsku oružanu formaciju*. S druge strane, SKJ se demokratizira, ukidaju se Centralni komitet SKJ i princip demokratskog centralizma, dvije osnovne značajke partije boljševičkog tipa. Sam se Savez komunista otvara društvenoj kritici, kao jedan od brojnih aktera političkih procesa, odustajući od pretenzije da nad društvom pokroviteljski bdije kao spekulativni Subjekt same povijesti.

Drugo, između 1968. i 1971/1972. decentralizacija, demokratizacija i smjena generacija u Savezu komunista pokazuju se samo nužnim, ali ne i dovoljnim uvjetima primjerenog rješavanja ključnih problema pojedinih republika (i pokrajina) i Jugoslavije u cjelini. Umjesto efikasnog rješavanja strukturnih i razvojnih problema društva, na demokratski način i s osloncem na stručne ekspertize, pojačavaju se konflikti, svađe i nepovjerenje, kako između republika tako i unutar njih. Povijesno subjektiviranje jugoslavenskih naroda nije bilo uspješno sinkronizirano kao zajednička demokratska platforma političkog djelovanja vodstava SK republika, nego se dramatično izopačivalo u međusobne političke obračune, koji su izazivali veliku zabrinutost i strah od mogućeg ugrožavanja samog opstanka Jugoslavije kao političke zajednice.

Povijesni prikaz toga ključnog podrazdoblja zaslužuje osobitu analitičku pozornost, pri čemu je jasno da on ne može više biti opći, nego se mora diferencirati po republikama.

Svrha je prethodnog razmatranja da se odrede mogući spoznajni okviri za razumijevanje različitih putova i modaliteta političkog djelovanja republičkih (i pokrajinskih) vodstava SK, ali i završnog kraha najprije hrvatskoga, zatim i srpskog, a u cjelini i jugoslavenskog “proljeća” 1971/1972.

Osvrnimo se samo, u šturim naznakama, na dvije najveće republike.

SK Srbije od 1968. godine vode Marko Nikezić i Latinka Perović, političari posve novoga, modernog profila, uvjereni demokrati internacionalističkog profila. Bili su nositelji kvalitetne demokratske politike, potpuno nedvosmislene u koncipiranju moderne Srbije, a principijelno suprotstavljene partijskom konzervativizmu

unitarističkog i nacionalističkog tipa. Dosljedno su inzistirali na odbacivanju srpskog pijemontizma i primjerenom definiranju nacionalnih interesa Srbije u sklopu jugoslavenske zajednice. U vođenju takve politike pokazali su zavidno umijeće, uz striktno uvažavanje pravila institucionalnog odlučivanja, kako unutar SK tako i u odnosima SK spram drugih institucija i aktera političkog života. U odnosima spram Tita iskazali su do tada (a i poslije toga) nezamisliv stupanj političke samosvijesti, napose u obrani demokratskih principa djelovanja, u obrani izborne autonomije djelovanja srpskog SK u okviru jedinstvene programske orijentacije SKJ, kao i u neprihvatanju rastućeg političkog pritiska da se posluže represivnim aparatom protiv političkih protivnika. Što im je priskrbilo etiketu "liberala". Uspjeli su pokrenuti i usmjeravati širok modernizacijski val, u punom kontrastu spram tradicionalnog samorazumijevanja Srbije kao "čuvara Jugoslavije". Nisu sudjelovali u zakulisnim kombinacijama, ni protiv Tita, ni s njime, ni s drugima. Slom hrvatskog vodstva krajem 1971. Nikezić je lucidno i hrabro dijagnosticirao kao uvođenje "prinudne nadnacionalne uprave nad jugoslavenskim narodima". Politika srpskih "liberala" imala je ipak i jednu fatalnu slabu točku, koja je izazivala nepovjerenje i otpor u drugim republikama. Naime, s obzirom na ogromnu koncentraciju financijskog kapitala u Beogradu (bivše savezne banke i veliki reeksporteri), u drugim se sredinama, napose u Hrvatskoj, smatralo da se iza srpske demokratske političke fasade krije tehno-kratski tip modernizacije koji teži ekonomskoj hegemoniji u Jugoslaviji i suspenziji radničkog samoupravljanja. Upravo je to bila jedina, ali i odlučujuća, racionalna točka Titove optužnice, inače u osnovi konzervativne, kojom se politički obračunao sa srpskim "liberalima" (u listopadu 1972). Vidi: Nikezić, 2003; Perović, 1991; Marković, 1987; Vuković, 1989; Đukić, 1990; Milosavljević, 2010; Rusinow, 1977.

SK Hrvatske sve do 1971. godine vodi njegov povijesni politički lider Vladimir Bakarić. Pod njegovim znalačkim vodstvom hrvatsku je politiku 60-ih godina karakteriziralo jasno zalaganje za "federiranje federacije", za privrednu i društvenu reformu te za bitnu preobrazbu SK Hrvatske suzbijanjem konzervativne unitarističko-antisamoupravne struje u njemu i uključivanjem nove, obrazovanije generacije (Miko Tripalo, Savka Dabčević-Kučar). Još od doba neuspješne "male privredne reforme" 1962, Bakarić vodi političku borbu protiv konzervativno-dogmatske većine u partijskoj nomenklaturi Hrvatske koja odbacuje projekt reformi, uvjerena da samoupravljanje vodi u anarhiju, decentralizacija u dezintegraciju zemlje, a tržišna liberalizacija obnovi kapitalizma. Stoga je Bakarić pribjegao politici "normalizacije", prije svega postupnim i tegobnim, ali nužnim prevladavanjem monopola vladajućeg Saveza komunista. Polazeći od političke ocjene da se glavni protivnik projektiranog sustava društvenog samoupravljanja nalazi u vrhu i u cijeloj hijerarhiji SKH, Bakarić je koncipirao i godinama provodio politiku kontroliranog demokratskog otvaranja spram kritike probuđene javnosti ne bi li formirao široku društvenu i in-

telektualnu frontu za suzbijanje tvrde staljinističke jezgre, koja je usto bila i unitaristički tvrdokorna, suprotstavljajući se političkome i ekonomskom osamostaljivanju Hrvatske u sklopu jugoslavenske federacije. Vrhunac toga demokratskog i nacionalnog preporoda, istinskoga “hrvatskog proljeća”, predstavlja čuvena X. sjednica CK SKH. Njezin politički i idejni inicijator bio je Bakarić, uz asistenciju Tripala i Savke Dabčević (a uz punu Titovu političku podršku). Tijekom 1970. formira se široka protounitaristička i protustaljinistička fronta, uz opće ozračje entuzijazma glede razvojne perspektive našeg društva. Godine 1971. političko vodstvo od Bakarića preuzimaju Savka Dabčević, Miko Tripalo i Pero Pirker (tzv. trijumvirat), koji su dugoročnu mudru reformsku politiku V. Bakarića, bez dovoljno političke razboritosti i bez realne ocjene situacije i odnosa snaga u zemlji i inozemstvu, nepromišljeno zaoštrili do velikih sukoba i konačne tragedije. Pokazalo se proročkim Bakarićevo upozorenje uoči X. sjednice CK SKH da se regulativno političko pravilo uspješne hrvatske politike očituje u sljedećem: “ili ćemo s komunistima Jugoslavije ići u borbu s teškoćama ili ćemo biti opozicija i plijen bilo koga”.²³ Sumrak “hrvatskog proljeća” dogodio se mnogo prije Titove iznuđene političke intervencije, kada je “progresivna jezgra” u vrhu SKH svojom maksimalističkom politikom populističke homogenizacije uspjela nepovratno diskreditirati široku frontu za demokratski socijalizam i politički individualitet Hrvatske u federativnoj Jugoslaviji (u savezu s reformskim pokretima u drugim republikama), srozavši je na nacionalistički ekskluzivizam i radikalističku politiku sukoba sa svima. Povijesna je tragedija što je upravo Bakarić morao biti politički egzekutor nad svojim dojučerašnjim nedoraslim sljedbenicima, prisiljen da bude grobar gotovo svih tekovina svoje dugogodišnje reformističke politike (vidi: Bakarić, 1974; Tripalo, 1990; Dabčević-Kučar, 1997; Bilić, 1988; Rusinow, 1977 i 2008; Bilandžić, 1999).

7. Rezultat raspleta: stabilizacija krize

U cijelom ovom desetljeću vidimo, dakle, Tita kako politički lavira između “konzervativno-unitarističkih” i “reformsko-samoupravnih” snaga u SKJ. S prvima se slaže glede koncepcije Partije kao avangarde i ideologijskog razumijevanja “pri-

²³ Riječ dr. V. Bakarića u diskusiji na Savjetovanju u CK SK Hrvatske, 13. 12. 1970. Na tom savjetovanju, na kojem je inicirao X. sjednicu CK SKH, Bakarić je još određenije ponovio: “Razgraničenje je u vezi s pitanjem, da li da se ide u rješavanje teškoća s komunistima Jugoslavije ili u stvaranje opozicije. A ovdje je stvaranje opozicije opasna stvar da opasnija ne može biti. A onaj koji to zastupa – a to zastupaju mnogi ekonomisti i oni koji su stvorili ‘paralelni CK’ u Matici, odnosno Društvu književnika – punom parom ide da nam naškodi” (usp. V. Bakarić, “S komunistima Jugoslavije rješavati teškoće a ne stvarati opoziciono raspoloženje”, X. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, 15, 16. i 17. siječnja 1970, “Vjesnik”, Zagreb, str. 108, 109; istaknuo – D. L.).

jelaznog razdoblja” kao klasne borbe (protiv “klasnog neprijatelja” i “kontrarevolucije”), ali im se suprotstavlja zagovaranjem radničkog samoupravljanja i nacionalne ravnopravnosti. S drugima se slaže glede samoupravljanja i “borbe protiv etatizma”, djelomično se s njima slaže glede pozicije i ovlasti republika, a veoma je sumnjičav spram njihove koncepcije privredne i društvene reforme, napose spram njihovih zahtjeva za radikalnu reorganizaciju i destaljinizaciju SKJ (famozni “gnjili liberalizam”). Iz te desetogodišnje političke bitke Tito izlazi kao politički pobjednik tek 1972, smjenom najprije hrvatskoga, a zatim i srpskoga reformskoga partijskog vodstva. Uz ogromnu cijenu, uz bitno zaustavljanje reformskih procesa, jačanje represivnog aparata (političke policije, prije svega KOS-a), militarizaciju društva (JNA kao “čuvar jedinstva i tekovina revolucije”, komiteti za ONO i DSZ) i ideologizaciju kulturnoga i znanstvenog pogona (paradigmatski: tzv. Šuvarova reforma obrazovanja).

Taj je “novi kurs” Rusinow ovako ocrtao:

“Jugoslavija se vraća strogoj kontroli koju provodi recentralizirana i ponovno disciplinirana Partija. Pravo Partije da ‘intervenira’ u proces odlučivanja i odabir rukovodilaca od strane poduzeća i zajednica, koje je bilo odbačeno i nazvano prevaziđenim i opasnim od strane onih koji su odbačeni čistkama iz 1971. – izrijeckom je ponovno afirmirano. Unutar same Partije ... ‘demokratski centralizam’ – bespogovorno prihvaćanje i aktivno oživotvorenje politike i direktiva visokih partijskih tijela – striktno je ponovno ojačan, pri čemu je pasivnost bila kažnjiva kao opozicija. ‘Liberalizam’, ‘spontanost’, ‘pluralizam’ i ‘federalizacija Partije’ kategorički su osuđeni” (Rusinow, 1977: 337-338).

Premda to razdoblje nije predmet ovog rada, Rusinowljeva ocjena zaslužuje veoma pomno ispitivanje. Iako nema nikakve dvojbe da je riječ o regresivnim procesima, u bitnom diskontinuitetu s prethodnim emancipacijskim dosezima, ipak nije točno kazati da se SK vraća svojem autokratskom, staljinističkom liku. Savez komunista nije postao (ponovno) monolitna i disciplinirana politička organizacija. Nema ni govora o obnovi striktnoga birokratskog centralizma kao “bespogovornog prihvaćanja i aktivnog oživotvorenja politike i direktiva visokih partijskih tijela”. Nakon početnih političkih “čistki” i represije, pokazalo se da je *Savez komunista više fasadna formacija negoli uistinu rukovodeći politički subjekt*. Najgora značajka sustava nije bila toliko restaljinizacija SK koliko blokada sustava i njegovih regulacijskih potencijala. Već postojeći jaz između programskih postavki SK i društvene zbiljnosti do kraja se zaoštrio *invencijom posve ispražnjenog ideologijskog diskursa* (u nemogućem amalgamu zahtjeva za “jedinstvom”, “monolitnošću”, “demokratskim centralizmom”, “partijskom budnošću”, s jedne strane, i normativnog sustava “udruženog rada”, “delegatskog sustava”, “samoupravnih interesnih zajednica”, “pluralizma samoupravnih interesa”, “dogovorne ekonomije”, s druge). Metaforič-

ki rečeno, “proljeće” nije zamijenio zimski mraz staljinizma, nego sumorno sivilo jeseni brežnevizma. Režim je, legitimacijski barem, nadživio sebe samoga, jer više nitko nije vjerovao da je službeni ideologijski diskurs (prije svega, Kardeljev) smislen i ostvariv.

Kriza SKJ s početka 60-ih nije riješena, nego je stabilizirana strukturnim kompromisom u ustrojstvu Saveza komunista i Jugoslavije kao federacije.

Kompromis se očitovao u konstitutivnoj dvojnosti Jugoslavije kao političkog sustava: s jedne strane, federacija republika i pokrajina (federacija kao zajednička funkcija njihove suverenosti, odnosno autonomije); s druge strane, JNA kao političko jamstvo jedinstva (i u SK i u državi). Tito kao politički arbitar koji te dvije proturječne komponente drži na okupu.

Bitna je *prednost* tog sustava: princip pariteta u konstituciji saveznih organa, i partijskoga i državnih. Umjesto Rankovića kao potpredsjednika (kao budućeg šefa države) uspostavljeno je kolektivno (pot)predsjedništvo (kao “budući” šef države).

Bitna je pak njegova *mana*: uključivanje SK u JNA u organe SK i njegov utjecaj u njima, pri čemu JNA postaje “čuvar jedinstva Jugoslavije”. *Vojna* služba sigurnosti (zloglasni KOS, koji će odigrati jednoznačno negativnu političku ulogu u procesu raspada Jugoslavije) preuzima sistemsko mjesto nekadašnje *partijske* političke policije. Moćni represivni aparat JNA i KOS bio je odgovoran samo Titu kao “vrhovnom komandantu”, poslije njegove smrti (formalno) Predsjedništvu SFRJ, a zapravo nikome. Bio je dovoljno moćan da spriječi efikasno i demokratsko funkcioniranje Jugoslavije kao federativne političke zajednice, ali nedovoljno moćan da joj nametne svoju “viziju” jedinstvene Jugoslavije.²⁴

Završio bih dvjema kratkim napomenama.

Povijesni neuspjeh preobrazbe boljševičkog tipa Partije u marksistički i demokratski Savez komunista kao *conditio sine qua non* jugoslavenskog eksperimenta

²⁴ Krhka ravnoteža između civilne i federativne te vojne i centralističke komponente sustava bitno je narušena kad je vodstvo JNA (posredstvom generala Nikole Ljubičića, koji je vodio JNA od 1967. do 1980) uspostavilo politički savez s neostaljinističkim dijelom srpskog vodstva na čelu sa Slobodanom Miloševićem, u ime spašavanja Jugoslavije od vlastitih naroda, čije su legitimne aspiracije prokazivane kao dezintegracijski separatistički nacionalizmi. Staljinistička “principijelna koalicija” unitarističkog nacionalizma vrha JNA i velikosrpskog nacionalizma vrha SK Srbije destruktivno je djelovala po modelu *antibirokratske revolucije*, rušenjem najprije samog srpskog liberalnog vodstva (s Ivanom Stambolićem na čelu), potom ukidanjem autonomije pokrajina Vojvodine i Kosova, a naposljetku ukidanjem političke subjektivnosti Crne Gore kao republike. Takvo “spašavanje” Jugoslavija nije mogla preživjeti. Do tada neizvjesna sudbina ustavnog konsenzusa iz 1974. postala je sumorno izvjesna: Jugoslavija je postala neodrživa, štoviše, nezamisliva kao demokratska politička zajednica jednakopravnih naroda i njihovih republika.

označio je krah mogućeg modernizacijskog obrasca s “nepatvorenom demokracijom bez višestranačja”.

I ovo desetljeće jugoslavenske povijesti pokazuje kobne insuficijencije cijele razvojnopolitičke strategije Saveza komunista, koja u projekt *samoupravnog socijalizma* nije ugradila ni demokratsku komponentu, konstituciju jugoslavenskog demosa, ni izvorno marksističku teoriju odumiranja države (koja je za Marxa i sve stare socijaliste, ali ne samo njih, nego i za Kanta primjerice, značila ukidanje “stajaće vojske”, odnosno represivnih aparata države).

LITERATURA

- Badovinac, Tomislav (ur.), 2004: *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, Savez društava “Josip Broz Tito” Hrvatske, Zagreb.
- Badovinac, Tomislav (ur.), 2008: *Titovo doba. Hrvatska prije, za vrijeme i poslije*, Savez društava “Josip Broz Tito” Hrvatske, Zagreb.
- Bakarić, Vladimir, 1967: *Aktuelni problemi sadašnje etape revolucije*, Stvarnost, Zagreb.
- Bakarić, Vladimir, 1974: *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, “Informator”, Zagreb.
- Bavčar, Igor, Kirn, Srečo, Korsika, Bojan, 1986: *Kapital i rad u SFRJ*, “Naše teme”, Zagreb (slovenski izvornik: 1985).
- Bilandžić, Dušan, 1978: *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Bilandžić, Dušan, 1999: *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb.
- Bilandžić, Dušan, 2006: *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005*, Prometej, Zagreb.
- Bilić, Jure, 1988: *'71. koja je to godina?*, Globus, Zagreb.
- Boljkovac, Josip, 2007: *“Istina mora izaći van...”*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- Dabčević-Kučar, Savka, 1997: *'71 – Hrvatski snovi i stvarnost I-II*, Interpublic, Zagreb.
- Dimitrijević, Nenad, 2001: *Slučaj Jugoslavija (socijalizam, nacionalizam, posledice)*, Samizdat B92, Beograd.
- Durieux, Yves, 1980: *L'héritage de Tito. L'autogestion nécessaire*, Syros, Pariz.
- Đinđić, Zoran, 1988: *Jugoslavija kao nedovršena država*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.

- Đukić, Slavoljub, 1990: *Slom srpskih liberala. Tehnologija političkih obračuna Josipa Broza Tita*, "Filip Višnjić", Beograd.
- Đukić, Slavoljub, 2010: *Političko groblje*, Službeni glasnik, Beograd (2. izd.).
- Đurić, Rajko, Dautović, Sava, 1988: Nedovoljno rasvetljeni događaji: šta se sve događalo na sednici IK CK SKJ 1962. godine, *Politika*, 17, 18. i 19. studenoga.
- Garde, Paul, 1996: *Život i smrt Jugoslavije*, Ceres, Zagreb.
- Jakovina, Tvrtko (ur.), 2012: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo/Filozofski fakultet/Fakultet političkih znanosti/Pravni fakultet, Zagreb.
- Jović, Dejan, 2003: *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb.
- Lalović, Dragutin, 1972: O "pokretu hrvatskih sveučilištaraca", *Ideje*, 1-2: 75-98.
- Lalović, Dragutin, 1977a: Titova koncepcija samoupravnog socijalizma, *Pitanja*, 6-7: 199-209.
- Lalović, Dragutin, 1977b: Titovo shvaćanje revolucionarne partije proletarijata, u zborniku: *Tito i temelji socijalističke Jugoslavije*, CDD SSOH, Zagreb, str. 121-126.
- Lalović, Dragutin, 1986: Neki problemi istraživanja poratne političke povijesti Jugoslavije, *Naše teme* (30) 2: 1941-1952.
- Lalović, Dragutin, 2009: Program Saveza komunista Jugoslavije – koncepcijski razlaz sa staljinskim totalitarizmom?, poglavlje u knjizi: *1948. Povijesni razlaz sa staljinskim totalitarizmom*, Savez društava "Josip Broz Tito" Hrvatske, Zagreb, str. 137-161.
- Marković, Dragoslav (Draža), 1987: *Život i politika 1967-1978*, sv. I-II, Rad, Beograd.
- Miloslavlevski, Slavko, 1990: *Kontradikcije Josipa Broza 1945-1980*, Dositej, Beograd.
- Milosavljević, Olivera, 2010: *Činjenice i tumačenja. Dva razgovora sa Latinkom Perović*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd.
- Nenadović, Aleksandar, 1989: *Razgovori s Kočom*, Globus, Zagreb (3. izd.).
- Nikezić, Marko, 2003: *Srpska krhka vertikala*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd (s uvodnom studijom Latinke Perović "Na tragu srpske liberalne tradicije. Ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka", str. 8-93).
- Perović, Latinka, 1991: *Zatvaranje kruga. Ishod rascepa 1971-1972*, Svjetlost, Sarajevo.
- Pirjevec, Jože, 2012: *Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb.
- Prpić, Ivan, 1988: Društvo i država, *Naše teme* (32) 5: 1147-1165.
- Puhovski, Žarko, 1990: *Socijalistička konstrukcija zbilje*, Radna zajednica Republičke konferencije SSOH, Zagreb.
- Ramet, Pedro, 1984: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1963-1983*, Indiana University Press, Bloomington.

- Ranković, Aleksandar, 2001: *Dnevničke beleške*, Jugoslovenska knjiga, Beograd.
- Rusinow, Dennison, 1977: *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles.
- Rusinow, Dennison, 2008: *Yugoslavia. Oblique Insights and Observations*, University of Pittsburgh Press (izbor ogleda: Gale Stokes).
- Samary, Catherine, 1988: *Le marché contre l'autogestion. L'expérience Yougoslave*, La Brèche, Pariz.
- Sekulić, Zoran, 1989: *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, Dositej, Beograd.
- Strpić, Dag, 1988: Kapital i rad u SFRJ – teze, *Naše teme* (32) 6: 1320-1328.
- Tito, 1975: *Samoupravni socijalizam*, Školska knjiga, Zagreb (priredio Mirko Bolfek).
- Tripalo, Miko, 1990: *Hrvatsko proljeće*, Globus, Zagreb.
- Vuković, Zdravko, 1989: *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma. Moji stenografski zapisi 1966-1972*, Narodna knjiga, Beograd.
- Zović-Svoboda, Zorka, 1989: *Bakarićeva kritika distributivnog socijalizma*, bibl. "Naše teme", Zagreb.

Dokumenti

- 1964: *Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije*, "Komunist", Beograd.
- 1966a: *Treći plenum CK SKJ. Aktuelni problemi borbe Saveza komunista Jugoslavije za sprovođenje reforme*, "Komunist", Beograd.
- 1966b: *Četvrti plenum CK SKJ*, "Komunist", Beograd.
- 1969: *Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije*, "Komunist", Beograd.
- 1970: *X sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske*, 15, 16. i 17. siječnja 1970, "Vjesnik", Zagreb.
- 1973: *Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ*, IC "Komunist", Beograd.
- 1974: *Deseti kongres SKJ. Dokumenti*, IC "Komunist", Beograd.
- 1985: *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, IC "Komunist"/Narodna knjiga/Rad, Beograd.

Dragutin Lalović

THE DECISIVE DECADE (1962-1972)
– FROM STABILITY CRISIS TO CRISIS STABILIZATION

Summary

The 1960s were the historical climax of the “Yugoslav experiment” (Rusinow). They began with a crisis of stability of the existing Stalinist system, the model of which was barely altered, and of the autocratic activity of SKJ (League of Communists of Yugoslavia). The process consisted of three stages: 1) 1962-1963: Tito’s project of overcoming the crisis through a radical, but inconsistent de-Stalinization in the programme of social self-government (assembly system with a functional representation), and economic and social reforms, with reliance on the trade union and the League of Communists as the main instruments of economic and political subjectivization of the working class; but on the basis of the Leninist model of the Party, strengthening of party unity and discipline, and suppression of the federative component. 2) 1966: failure of the project, and beginning of a new course; self-critical avowal of SKJ leaders that SKJ itself, dominated by political police, was the main obstacle to the de-Stalinization process; period of economic liberalization, political democratization and pluralization of intellectual life; Tito’s compromise with the prevalent coalition of republics’ leaderships, with reliance on the leadership of the League of Communist of Croatia; federalization of the League of Communists (Ninth Congress of SKJ in 1969) and of the state (1971-1974), and Tito’s struggle for political survival (1966-1972). 3) Tito’s political confrontation with the leaderships of the League of Communists of Croatia (1971) and of Serbia (1972), and the end of the decade of political and economic liberalization, of some sort of polycentric poliarchy system. The result of the denouement: the SKJ crisis from the early 1960s was not resolved, but stabilized through a structural compromise in the organization of the League of Communists and of Yugoslavia as a federation, with Tito as political arbiter; and historical regression of social, political and intellectual life caused by unsuccessful transformation of the inherited type of Bolshevik Party into a Marxist and democratic League of Communists.

Keywords: crisis, reforms, de-Stalinization, federalization, Party, League of Communists, Tito

Kontakt: **Dragutin Lalović**, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Lepušićeva 6,
10000 Zagreb. E-mail: slalovic@net.amis.hr